

ПІДРУЧНИК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ЗАВДАНЬ

Т. О. Яценко,

кандидат педагогічних наук,

старший науковий співробітник, Інститут педагогіки НАПН України

У статті акцентується на проблемі забезпечення якості змісту сучасної шкільної літературної освіти. Підручник української літератури розглядається як методична система досягнення цілей сучасної парадигми навчання. Розкривається дидактико-методичний аспект підручника української літератури в контексті концептуальних ідей особистісно орієнтованого, компетентнісного навчання, культурологічного та гендерного підходів. Доводиться, що врахування якісно нових підходів у шкільній освіті сприятиме цілеспрямованому формуванню компетентного учня-читача та підвищенню ефективності навчання української літератури в школі загалом.

Ключові слова: українська література; підручник; навчальний матеріал; художній твір; особистісно орієнтоване навчання; компетентнісне навчання; читацька компетентність; культурологічний підхід; гендерний підхід.

Постановка проблеми. Модернізація національної шкільної літературної освіти характеризується процесами її стандартизації, реалізацією ідей особистісно орієнтованого та компетентнісного навчання, оптимізацією методів, прийомів і форм організації навчальної діяльності на уроці української літератури.

Одним із важливих чинників реформування шкільної літературної освіти є оновлення її змісту, створення якісного навчального забезпечення з обов'язковим урахуванням наукових засад вікової психології, педагогіки, новітніх досягнень літературознавства та предметної методики

викладання. Тому актуальність та важливість окресленої проблеми обумовлюють вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури з означеної проблеми дає можливість простежити розвиток підручникотворення в історичному й теоретико-методичному аспектах. Так, теорію шкільного підручника, його роль у навчальному процесі та дидактичні можливості розробляли сучасні вчені Н.Бібік, Н.Буринська, М.Бурда, І.Гудзик, Н.Матяш, О.Савченко, О.Пометун, О.Хорошківська, Г.Шелехова та інші. Окремі аспекти розвитку шкільної навчальної літератури розглядалися в історико-педагогічних та історико-методичних працях Л.Березівської, Л.Базиль, Н.Волошиної, О.Мазуркевича, В.Оліфіренка, О.Семенов, у яких висвітлено етапи становлення підручника української літератури та його теоретичні основи від доби Київської Русі й до початку ХХІ століття.

Важливим здобутком у розвитку теорії та історії підручника української літератури є напрацювання О.Бандури. У контексті сучасних освітніх завдань актуальним й нині є її переконання, що підручник «має бути не тільки джерелом знань, а й робочою книгою, яка вчить школярів самостійно осмислювати і міцно запам'ятовувати навчальний матеріал і здобувати нові відомості самостійно, мобілізує і спрямовує їхні розумові зусилля у потрібне русло» [1, с. 12].

Питання використання підручника літератури як активного засобу навчання української літератури, що орієнтує вчителя на застосування раціональних прийомів організації пізнавальної діяльності учнів-читачів досліджував Є.Пасічник.

Джерельною базою для означеної в статті проблеми є ідеї організації та реалізації особистісно орієнтованої (А.Плигін, А.Фасоля) та компетентнісної шкільної освіти (Н.Бібік, І.Гудзик, Л.Курач, О.Локшина, О.Овчарук, О.Пометун, О.Савченко, В.Снегірьова та інші).

Проблемі створення якісних підручників української літератури в умовах модернізації шкільної освіти присвячені праці Н. Логвіненко, Р. Мовчан, Є. Пасічник, Г. Семенюка, О. Слоньовської, Б. Степанишина, В. Цимбалюка, А. Фасолі, В. Шуляра та інших. Переконливим видається твердження сучасних вчених-методистів, що «особистісно зорієнтований підручник з української літератури – навчальна книга або інший носій інформації, в яких зміст, його структурування, спосіб викладу навчального матеріалу, подані запитання і завдання, ілюстративні, інструктивні та інші допоміжні матеріали спрямовані на організацію навчальної діяльності, метою якої є формування особистісних функцій учня, його суб'єктності як читача, вироблення читацьких якостей і вмінь» [5].

Формулювання цілей статті (постановка завдання) – представити підручник української літератури як методичну систему досягнення цілей особистісно орієнтованої та компетентнісної парадигми шкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Сучасна шкільна літературна освіта передбачає утвердження особистісно та компетентнісно зорієнтованої моделі навчання, реалізацію діяльнісного підходу в процесі його організації, що сприятиме формуванню ключових та читацької як предметної компетентностей учнів. На досягнення означених цілей, як у змістовому, так і методичному аспектах, орієнтовані підручники української літератури для основної школи, що за результатами конкурсного відбору 2016 року рекомендовані МОН України для використання у загальноосвітніх навчальних закладах.

Якісною навчальною книгою, що відповідає сучасним освітнім завданням, є підручник «Українська література» для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів за авторством О. В. Слоньовської. Навчальний матеріал підручника подано з дотриманням дидактичних принципів системності та доступності навчання, врахуванням вікових психологічних характеристик учнів, що забезпечує формування ґрунтовних предметних знань. Його структуру розроблено в контексті ідей

особистісно орієнтованого та компетентнісного навчання. Так, у рубриках «Діалог із текстом», «Діалоги текстів» та «Мистецькі діалоги» кваліфіковано підбрано різнорівневі запитання і завдання для виявлення рівня сформованості читацької компетентності школярів цієї вікової групи.

У передмові авторка спрямовує учнів-читачів на своєрідний особистісний діалог із текстом художнього твору: «Процес читання подібний до процесу спілкування: це своєрідний діалог між вами і текстом»¹. Особистісно орієнтоване звертання до восьмикласників: «Ви кмітливі, налаштовані на перемоги і звершення молоді українці третього тисячоліття» додає їм упевненості у власних силах, налаштовує на позитивний результат у навчанні.

У розроблених запитаннях і завданнях помітною є апеляція до читацького досвіду учнів та врахування їхніх естетичних смаків й уподобань: «Випишіть по два-три слухові, зорові й тактильні словесні образи з ваших улюблених вірші українських поетів».

Достатня кількість запитань і завдань орієнтовані на визначення особистісного ставлення учнів до твору, що спонукає їх на глибоке осмислення художнього тексту. Авторкою передбачено можливість вибору варіанту відповіді на запитання, відповідно до власних суб'єктивних поглядів восьмикласників на певну проблему та їхнього життєвого досвіду: «Думки кого з численних дослідників творчості Марусі Чурай вас особливо вразили й чому?»; «Яка з поданих вище думок для вас особисто цікава, чим і чому саме?»; «Чи доводилося вам особисто відвідувати могилу Т. Шевченка в Каневі? Якщо так, то яке ваше враження від цього священного місця?».

Компетентнісна спрямованість навчального матеріалу підручника, що прослідковується як у змісті художньо-публіцистичних нарисів, так і в методичному апараті, передбачає організацію навчальної діяльності на

¹Тут і надалі покликаємося на джерело: Слоньовська О. В. Українська література : підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закладів. – К. : Літера, 2016. – 350 с.

уроці, що спрямована на формування в учнів емоційно-ціннісної, літературознавчої, загальнокультурної, компаративної компетенції як складників предметної читацької компетентності. Зокрема, послідовному її розвитку сприяють змістовні художньо-публіцистичні оповіді, в яких із помірним використанням уривків із історичних, епістолярних, мемуарних та літературно-критичних джерел об'єктивно і правдиво висвітлено життєвий і творчий шлях письменників, що створює ефективні передумови для формування в уяві учнів образу письменника як цікавої та талановитої особистості.

Формування учнів емоційно-ціннісної компетенції допомагає навчальний матеріал гуманістичного змісту, система запитань і завдань на виявлення розуміння ними духовно-моральних ідеалів, світоглядних категорій, відображених у творах, а також уміння визначати і обґрунтовувати власне ставлення до прочитаного: «Як ви вважаєте страшний Марусин вчинок можна виправдати чи ні? Аргументуйте свою відповідь», «Чи справедливо звинувачувала Соломія Івана, спонукаючи його допомогти їй рятувати Остапа? Як ви розцінюєте таку поведінку героїні» тощо.

Літературно-критичний матеріал, представлений у художньо-публіцистичних нарисах, статтях теоретико-літературного змісту та «Літературознавчому словничку» забезпечують розвиток літературознавчої компетенції учнів.

Інформаційне наповнення та система запитань і завдань рубрик «Діалоги текстів» та «Мистецькі діалоги» спрямовані на формування загальнокультурної та компаративної компетенції школярів, усвідомлення ними художньої літератури як важливого складника світового мистецтва. Культурологічний підхід у процесі вивчення української літератури переконливо реалізовано у художньо-публіцистичних нарисах, методичному апараті та ілюстративному матеріалі підручника. Так, на проведення мистецьких паралелей орієнтують учнів завдання, в яких

акцентується на творах живопису. Наприклад, «Прочитайте вірш Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати» (з циклу «В казематі») й порівняйте його з ілюстрацією до цієї поезії сучасного українського художника Івана Марчука (нар. 1936 р.), який своїм картинам переважно назви не дає. Що спільного, а в чому суттєва різниця між змістом словесного й малярського малюнка?». Звернення учнів до творів фотомистецтва зумовлюють такі завдання та запитання: «Розгляньте світлину, на якій зображено яблуневий цвіт. Чим саме цвітіння яблуні прекрасне? Чи може картина російського художника Олександра Мохова бути ілюстрацією до поезії Лесі Українки?» .

Формуванню загальнокультурної компетенції школярів сприяють запитання і завдання, що, наприклад, передбачають роботу з використанням світлин із балету «Лускунчик» П. Чайковського на сцені Київського театру опери і балету імені Т. Шевченка: «Чи подобається вам балет як вид мистецтва? Чому? Поясніть, що таке лібрето» та щодо встановлення міжпредметних зв'язків: «Пригадайте зі шкільного курсу зарубіжної літератури, чи поети інших націй також піднімали у своїх творах проблему служіння митця народові. Якщо так, наведіть приклади. Якщо ні, висловіть своє припущення чому» .

У контексті сучасних освітніх завдань цілком закономірним є врахування у підручнику ідей гендерного підходу в шкільній освіті, оскільки навчальна книга розрахована на учнів підліткового віку, який психологами характеризується як період розвитку, коли акцентується на статевої ролі ідентифікації особи, формуванні відповідних норм і моделей поведінки. Так, у підручнику О. Слоновьовської передбачено лінгвістичне наповнення в означеному аспекті, паритетність представлення осіб обох статей як авторів літературних творів, відсутність сегрегації й поляризації за ознакою статі героїв художнього твору, подано ілюстративний матеріал із дотриманням вимог гендерного підходу.

Ураховуючи повну відповідність підручника чинній навчальній програмі з української літератури для 8 класу, в ньому презентовано для текстуального вивчення творчість 18 митців, із них лише 5 – це твори представниць жіночої статі, зокрема пісні Марусі Чурай, вірш «Чадра Марусі Богуславки» Л. Костенко (позапрограмовий твір, додатково введений авторкою підручника), поезія Лесі Українки та Галини Кирпи, повість «Шпага Славка Беркути» Ніни Бічуї. Таке наповнення навчальної програми вказує на проявом андроцентризму та пролонгацію стереотипу про те, що художня творчість – це прерогатива чоловіків. Натомість авторка підручника, демонструючи кореляцію з навчальною програмою, намагається дотримуватися гендерної симетрії в його змісті та структурі.

Урахування гендерного підходу в навчальній книзі проявляється в її різних структурних елементах, зокрема на лінгвістичному рівні використано гендернонейтральну форму дієслова II особи множини: «ви перевірите», «розгляньте репродукцію», «ви довідалися», «ви знаєте» тощо, у зверненні до учнів («... ми пропонуємо вам попрацювати в парі з однокласником чи однокласницею...»), у викладі художньо-публіцистичних нарисів про життєвий і творчий шлях митців («Усе життя Леся Українка була великою патріоткою рідного краю», «Галина Кирпа – співавторка шкільних читанок ...»), у методичному апараті («Яка життєва позиція авторки твору «Шпага Славка Беркути» вас зацікавила?»).

Характеристики персонажів творів переконливо вказують на відсутність проявів андроцентризму та нехтування авторкою укоріненими гендерними стереотипами. Так, в учнівській уяві образи Марусі Чурай та Марусі Богуславки – це образи самодостатніх українських жінок-патріоток.

Ілюстративні матеріали підручника також засвідчують врахування гендерного компоненту змісту шкільної літературної освіти. Авторка використовує репродукції картин художників, які талановито створювали жіночі образи. Підтвердженням того є роботи О. Штанка «Маруся Чурай»

(2000) (с.30), Ф. Гуменюка «Маруся Богуславка» (1997), В. Тропініна «Дівчина з Поділля» (1800-ті роки), В. Зарецького «Леся Українка у гурті «Плеяда» (1961), О. Ворони «В саду, який цвіте» (2005), Чарльза Барбера «Молитва перед сніданком» (1894).

Таким чином, у підручнику наявною є гендерна збалансованість навчального матеріалу, що, безперечно, впливає на формування гендерної культури, егалітарної свідомості підлітків і подолання гендерних стереотипів у поглядах на ролі чоловіка і жінки в родині, професійній діяльності та суспільстві.

Отже, чинні підручники української літератури для основної школи засвідчують відповідність сучасній освітній парадигмі, зокрема щодо підвищення теоретичного рівня навчального матеріалу, посилення його інформативності та розвивальної спрямованості, методично обґрунтованої реалізації ідей особистісно орієнтованого та компетентнісного навчання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Розроблення змісту навчання української літератури в основній школі з урахуванням особистісно орієнтованого, компетентнісного та комунікативно-діяльнісного підходів до навчального процесу сприятиме суттєвому підвищенню його ефективності та відповідатиме сучасним соціальним запитам, зокрема формуванню в учнів цілісного уявлення про художню літературу як важливого складника світового мистецтва, вдосконаленню вмінь аналізувати художні твори, підвищенню рівня самостійної творчої діяльності, розвитку художньо-образного мислення, літературно-творчих здібностей та естетичних смаків, формуванню гуманістичного світогляду високоморальних цінностей і гендерної культури.

Література

1. Бандура О. М. Шкільний підручник з української літератури / О. М. Бандура. – Київ : Пед. думка, 2001. – 76 с.

2. Оліфіренко В. В. Підручник з української літератури: історія і теорія. / В. В. Оліфіренко. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2003. – 324 с.
3. Пометун О. І. Проектування шкільних підручників: вимоги і проблеми / О. І. Пометун, Н. М. Гупан // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. пр. / НАПН України ; Ін-т педагогіки. – Київ : Пед. думка, 2014. – Вип. 14. – С. 564-573.
4. Слоновьська О. В. Українська література : підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закладів / О. В. Слоновьська. – Київ : Літера, 2016. – 350 с.
5. Фасоля А.М. Підручник української літератури в системі особистісно зорієнтованого навчання / Анатолій Фасоля [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ozonlit.org. – Назва з екрану.

References

1. Bandura O. M. Shkilniy pidruchnik z ukrayinskoyi literatury / O. M. Bandura. – Kyiv : Ped. dumka, 2001. – 76 s.
2. Olyfrenko V. V. Pidruchnyk z ukrayinskoyi literatury: istoriya i teoriya. / V. V. Olifirenko. – Donetsk : Shidniy vidavnichiy dim, 2003. – 324 s.
3. Pometun O. I. Proektuvannya shkilnih pidruchnikiv: vymogy i problemy / O. I. Pometun, N. M. Gupan // Problemy suchasnogo pidruchnika : zb. nauk. pr. / NAPN Ukrayiny; In-t pedagogiky. – Kyiv : Ped. dumka, 2014. – Vip. 14. – S. 564-573.
4. Slonovska O. V. Ukrayinska literatura : pidruch. dlya 8 kl. zagalnosvit. navch. zakladiv / O. V. Slonovska. – Kyiv : Litera, 2016. – 350 s.

5. Fasolya A.M. Pidruchnik ukrayinskoyi literatury v systemi osobistisno zoriyentovanogo navchannia / Anatolii Fasolya [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu : ozonlit.org. – Nazva z ekranu.

Яценко Т. А.

УЧЕБНИК УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ЦЕЛЕЙ

В статье акцентируется на проблеме обеспечения качества содержания современного школьного литературного образования. Учебник украинской литературы рассматривается как методическая система достижения целей современной парадигмы обучения. Раскрывается дидактико-методический аспект учебника украинской литературы в контексте концептуальных идей личностно ориентированного, компетентностного обучения, культурологического и гендерного подходов. Представленная в учебнике система вопросов и заданий предусматривает заметную апелляцию к читательскому опыту учеников и их эстетических вкусов, а также направляет на определение личностного отношения учеников к произведению, которое побуждает их на глубокое осмысление художественного текста. Компетентностная направленность учебного материала учебника просматривается как в содержании художественно-публицистических очерков, так и в методическом аппарате, предусматривает организацию учебной деятельности на уроке украинской литературы, которая ориентирована на формирование в учеников эмоционально-ценностной, литературоведческой, общекультурной, компаративной компетенций как составляющих предметной читательской компетентности. Аргументировано, что ориентирование на качественно новые подходы в школьном образовании способствует целенаправленному формированию компетентного ученика-читателя и повышению эффективности обучения украинской литературы в школе в целом.

Ключевые слова: украинская литература; учебник; учебный материал; художественное произведение; личностно ориентированное обучение; компетентностное обучение; читательская компетентность; культурологический подход; гендерный подход.

Yatsenko T.

UKRAINIAN LITERATURE TEXTBOOK IN THE CONTEXT OF CURRENT EDUCATIONAL PROBLEMS

One of the important factors of school literary education reform is updating its content, creating high-quality educational software with the obligatory account of scientific principles of developmental psychology, pedagogy, the latest achievements in literary study and teaching methods. Therefore, the relevance and importance of the outlined problem determine the choice of the topic for the publication. The sources of the problem defined in the article are Ukrainian scientists' researches in the sphere of creating new textbooks, including Ukrainian literature textbooks and the ideas of organization and realization of personality oriented and competency school education. The Ukrainian literature textbook which is analyzing in the article is considered as a methodical system for achieving the objectives of the modern paradigm of education. The didactic and methodological aspects of the Ukrainian literature textbook are expanding in the context of conceptual ideas of personally oriented, competency training, cultural and gender approaches. The system of questions and tasks presented in the textbook implies a significant appeal to the students' reading experience, takes into account their aesthetic tastes and preferences and makes the determination to the personal students' attitude to the literary work, prompting them to a deep understanding of the literary text. The competence orientation of the textbook training material that is evident both in the content of journalistic essays, as well as in the teaching technique, involves the organization of learning activities in the Ukrainian literature classroom focused on the development of students' emotional, literary, general cultural,

comparative competencies as components of the subject readers competence. It is proved that the consideration of new approaches in the school literary education will promote purposeful formation of a competent student-reader and improving the effectiveness of teaching Ukrainian literature at school in general.

Key words: Ukrainian literature, textbooks, educational materials, art, student-centered learning, competence training, the reading competence, cultural approach, gender approach.